

TÜRKÇEDE SON SESTE GÖRÜLEN ÜNLÜ TÜREMELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Süleyman Kaan YALÇIN*

Öz

Ses türemesi, sözcüklerin asıllarında bulunmayan ünlü veya ünsüz bir sesin türemesi olayıdır. Bu türemeler sözcüklerin ön, iç ve son seslerinde görülmektedir. Konumuzu oluşturan son sesteki türemelere bakıldığında bu tür türemelerin çoğunlukla ünlüler üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.

Son seste türemiş olduğu düşünülen ünlüler, bilim adamları tarafından çok çeşitli sebeplere dayandırılmıştır. Fakat bu konuda tam bir mutabakata varılamamıştır. Bazı araştırmacılar son sesteki ünlüleri gereksiz bir şekilde ortaya çıkan okutma ünlülerine bağlarken bazı araştırmacılar ise birincil uzun ünlülerin kısalmasına, son sesteki ünsüz çiftlerine veya türeyen ünlünün bir türeme olmadan sözcüğün aslına ait bir unsur oluşuna bağlamaktadırlar.

Bu çalışma son seste görülen ünlü türemelerinin gerçek bir türeme olup olmadığını ve eğer türemeyse bile bağlı bulunduğu asıl nedenin ne olduğunun tespit edilmesini amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Türkçe, ses türemesi, son seste türeme, ünlü türemesi.

AN EVALUATION ON EPENTHESIS OF VOWELS IN TURKISH

Abstract

Epenthesis is derivation of a vowel or a consonant that is not present in a word. Epenthesis is seen in the beginning, internal and end of a word. When last sound epenthesis are regarded, it is observed that those epenthesises are denser in vowels.

The reasons of the last sounds that are thought to be derivated, are attributed to various factors by various scholars. However, no common consensus has been reached. Some of the scholars attribute these occurrence to vowels needed for the fluency. On the other hand some other scholars attribute this to the shortening of primary long vowels, to the double consonants at last sounds or to the fact that the epenthesis is an original part of the word.

In this study, it is aimed to find out whether these epenthesis are genuine derivations or not. Even if it is so, the reasons are aimed to be sought.

Keywords: Turkish, derivation, derivation at the end voice, epenthesis of vowels.

Giriş

Bir kelimede aslında bulunmayan ünlü veya ünsüz bir sesin sonradan ortaya çıkmasına ses türemesi denir. Bu türemeler genellikle seslerin özelliklerine veya birbirleriyle birleşme

* Yrd. Doç. Dr.; Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, skyalcin23@hotmail.com.

şartlarına bağlı bazı nedenlerden ötürü ortaya çıkarlar. Ses türemeleri sözcüklerin ön, iç ve sonunda görülür.

Son sesteki türeme, herhangi bir türetmelik nedeni olmaksızın, sözün söylenişinde kolaylık sağlamak kaygısıyla bir sözün anlamını etkilemeden, değiştirmeden bu sözün sonuna bir ses veya hece eklenmesi olayıdır (Karaağaç, 2010, s. 96). Yani kelimenin aslında bulunmayan bir ünlü veya ünsüzün kelime sonunda belirmesi olayıdır. Söz sonundaki bu türemeler ünsüzlerden ziyade genellikle ünlüler üzerine yoğunlaşmıştır.

Söz sonunda türediği kabul edilen ünlüler gramer kitaplarında çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Bazı gramer kitaplarında son sesteki bu ünlülerin ortaya çıkışı herhangi bir gerekçeye bağlı olmaksızın (özellikle l, n ve r sesleri yanında) bir okutma ünlüsünün ortaya çıkması, birincil uzun ünlülerin kısalarken yerini dolduracak türde bir ünlü türetmesi veya son sesteki çift ünsüzün giderilmesi gibi çeşitli nedenlere bağlanmıştır. Bir kısım araştırmacı da son sesteki türeme olduğu söylenen ünlüleri çeşitli eklere veya kökle birleşmiş edat yapılarına bağlayarak türeme saymayıp ek olarak kabul etmektedir. Hatta bazı gramer kitaplarında bu durum bir hayli karışık bir yapıda değerlendirilmiş olup, son sesteki aynı türeme yanlış bir şekilde hem ünlü türemesi kısmında hem de yapım ekleri kısmında verilmiştir. Ayrıca bazı araştırmacılar da son seste görülen bu türemelerin farklı diller vasıtasıyla dile girdiğini düşünerek bu tür sözcükleri alıntı veya geri alıntılanmış sözcükler olarak değerlendirmişlerdir. Yine bir kısım araştırmacı da türediği sanılan bu ünlülü unsurları sözcüğün köküne bağlı asli unsurlar olarak değerlendirip ortada bir türeme olmadığını bu yapıların köke ait unsurlar olduğunu savunmaktadır. Bu noktada birçok araştırmacı son seste görülen ünlülü şekilleri hangi gramer unsuru içerisine alacağı hususunda bir belirsizlik yaşamaktadır.

Bir hayli farklı sebebe bağlanarak Türkoloji açısından karışık bir durum arz eden son sesteki ünlü türemelerinin gerçekte bir türeme olup olmadığının tespit edilmesi ve eğer türemeyse bile bağlı bulunduğu nedenin doğru bir şekilde ortaya konulması bu ses olayının daha dikkatli bir şekilde ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda bu çalışma, Türkçe kelimelerin son seslerinde görülen ünlü türemelerini ele alarak bu türemelerin gerçekte bir türeme olup olmadıklarını ve eğer türemeyse bile nedenlerinin daha doğru bir şekilde ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

Yukarıda çeşitli sebeplere bağlanan son sesteki ünlülü yapılar Türkçenin fonetik ve morfolojik yapısı göz önüne alınarak tek tek değerlendirilecek olursa şunlar söylenilebilir:

1. Okutma ünlüsü olma durumu: Son seste (özellikle *l*, *n*, *r* ünsüzlerinden sonra) fonetik bir sebebe bağlı olmaksızın sadece söyleyişi kolaylaştırmak veya ahenkli kılmak için bir kısım ünlünün okutma ünlüsü olarak türediği düşünülür. Fakat türeyen örnekler göz önüne alınırsa *l*, *n* ve *r* dışında söyleyiş açısından herhangi bir zorluk bulunmayan birçok ünsüz eşliğinde de son ses türemelerinin olması bu ihtimali zayıflatmaktadır.

AT. *bū* > Az. *buğ*; TT. *buğu*; Trkm. *būğ* “buğu” (TDBUÜ, s. 179; Choi, 1992, s. 148; Tekin vd., 1995, s. 85; KTLS, 1991, s. 82).

AT. *tīz* > Kkp. *dize*; Kzk. *tize*; Kırg. *tize* “diz” (TDBUÜ, s. 183; KTLS, 1991, s. 178; Baskakov, 1958, s. 172; Koç ve Doğan, 2004, s. 113; Başdaş ve Kutlu, 2004, s. 36; Eker, 1998, s. 206).

AT. *tāy* > Özb. *tağa*; Y. Uyg. *tağa* “dayı” (TDBUÜ, s. 175; KTLS, 1991, s. 153).

**yig* > Çuv. *śivī* “dikiş yeri”; AT. *ūç* > Çuv. *visī* “üç”; ET. *çöp* > Çuv. *śübī* “çöp” (TDBUÜ, s. 112; Gabain, 2003, s. 272; Ceylan, 1997, s. 171-187; Bayram, 2007, s. 59-87-122).

Ayrıca son sesinde herhangi bir inandırıcı gerekçe sunulmadan sadece bir okutma ünlüsü türemiş olduğu söylenen sözcükler incelendiğinde nedenleri sadece bir okutma ünlüsü olarak ortaya çıkmanın ötesinde fonetik ve morfolojik özellikler bakımından daha net bir şekilde açıklanabilecek olan durumlarla karşılaşılır.

AT. *sōr-* > Trkm. *sōra-* “sormak”; AT. *tār-* > Trkm. *dāra-* “uzaklaşmak” (TDBUÜ, s. 174-178; Choi, 1992, s. 132).

AT. *yōr-* > Uyg. *yora-/yör-*; Kpç. *yor-/yora-* “tabir etmek” (TDBUÜ, s. 179; Caferoğlu, 1993 s. 197; Clauson, 1972, s. 955; Toparlı vd., 2003, s. 327).

Örneğin son sesinde geniş ünlü türemiş olan bu sözcükler incelendiğinde bu ünlülerin ya birincil uzunlukların kısalması sonucunda bir telafi ünlüsü olarak oluştuğu veyahut da -A fiilden fiil yapım eki veya +Ig fiilden isim yapan ekle +A- isimden fiil yapan ekin birleşimiyle oluşmuş bir ekle genişletilmiş şekiller olabileceği daha inandırıcı sebeplerdir (Öner, 1998, s. 14; Korkmaz, 2003, s. 124). Bu sebepten ötürü son sesteki bu ünlü türemelerinin bir okutma ünlüsü olarak değerlendirilmesi çok fazla kabul gören bir durum niteliği taşımamaktadır.

2. Birincil uzun ünlülerin kısalmasıyla ortaya çıkmış olma durumu: Türkçe sözcüklerde görülen son sesteki ünlü türemelerinin temel sebepleri arasında sayılan ve birçok

araştırmacının da kabul ettiği en popüler görüşlerden biri birincil uzun ünlülerin kısalmaya uğradıkları seslik izlerden biri olan son seste telafi uzunluğu görevi üstlenen bir ünlü türetmesidir. Tekin, kapalı hecelerdeki uzun ünlülerin kısalmaya uğradıkları hece sonunda normal süreli bir ünlü türettiklerini söyleyerek bu türemelerin izahını yapmış ve son ses türemelerine şu örnekleri vermiştir AT. *kūç-* > Az. *gucu-* “kucaklamak”, AT. *bō* > (*bōy* >) Bulg. *bōyi* “örümcek”, AT. *sānç-* > Doğu T. *sancı-* “saplamak” (TDBUÜ, s. 156-157).

Fakat son sesteki ünlü türemeleri incelendiğinde ortaya çıkan iki önemli husus bu görüşe şüpheli bakılması gerekliliğini doğurmuştur. Bunlardan ilki bünyesinde birincil uzun ünlü barındırmayan sözcüklerin son sesinde de çeşitli ünlülerin türüyor olması;

**yig* > Çuv. *šivī* “dikiş yeri”; ET. *çöp* > Çuv. *šübī* “çöp” (TDBUÜ, s. 112; Gabain, 2003, s. 272; Ceylan, 1997, s. 171-187; Bayram, 2007, s. 87-122).

ET. *sağ* > Çuv. *sivī* “sağ, sağlam”; ET. *ot* > Çuv. *udī* “ot”; ET. *ok* > Çuv. *uhī* “ok” (Tekin, 2003, s. 250; Caferoğlu, 1993, s. 127; Bayram, 2007, s. 198-253).

ET. *üst* > Kzk. *üsti* “üst” (Gabain, 2003, s. 306; KTLS, 1991, s. 296; Koç ve Doğan, 2004, s. 112-113).

ET. *esür-* > Tuv. *eziri-* “sarhoş olmak” (Gabain, 2003, s. 265; Arıkoğlu ve Kuular, 2003, s. 44).

İkincisi ise, ilk sesteki ünlü uzunluğunun kısalmaya uğraması sebebiyle, son sesinde ünlü türediği söylenen bazı sözcüklerin ilk seslerindeki ünlü uzunluğunu, son seste ünlü türemesi meydana gelmesine rağmen koruyor olmasıdır.

AT. *sōr-* > Trkm. *sōra-* “sormak”; AT. *tār-* > Trkm. *dāra-* “uzaklaşmak” (TDBUÜ, s. 174-178).

AT. *tāy* > Trkm. *dāyī* “dayı” (TDBUÜ, s. 175).

AT. *bē* > Nij. *bīye* “kısarak” (TDBUÜ, s. 180).

AT. *yān-* > Nij. *yām-* “korkutmak, tehdit etmek” (TDBUÜ, s. 175).

AT. *sōl-* > Hlç. *sālu-* “solmak, kurumak” (TDBUÜ, s. 178).

Hatta bu tür örneklerin birincil ünlü uzunluklarını en fazla koruyan Halaç ve Türkmen Türkçeleri ile Nijniy Novgorod Tatar ağzında görülüyor olması durumu daha da ilginç kılmaktadır.

Yukarıda sıralanan sebepler son sesteki türeme hadisesinin, birincil uzun ünlülerin kısalırken son seste telafi uzunluğu niteliğinde bir ünlü türetmesinden kaynaklandığı teorisine şüphesiz bakılması gerektiğini gözler önüne sermektedir.

3. Ek veya sözcük kalıntısı olma durumu: Türkçe sözcüklerde görülen son sesteki ünlü türemelerinin dayandırıldığı bir başka nokta ise birincil kök biçimbirimler üzerine¹ kökü çeşitli anlam özellikleri açısından (daha çok pekiştirme ve süreklilik, sıklık açısından) genişletmek maksadıyla getirilen eklerin daha sonra zamanla ikincil kök biçimbirim şeklinde asıl kökle birlikte paralel şekilde yaşayarak asıl kökmüş gibi kullanılması durumudur (*sör-/sor-*; *sōra-/sora-*, *yör-/yor-*; *yōra-/yora-*; ölç-/ölçe- vb.). Bu duruma özellikle fiil tabanlarına getirilen ve daha sonra asıl fiil tabanıyla birmiş gibi sanılan ve bu yönüyle de köke eklenmiş bir türeme unsur gibi görünen fiilden fiil yapım eklerinde (-A-, -I-) rastlanmaktadır. Ayrıca bu şeklin yanında fiilden fiil yapım ekinin öncesinde bir -g fiilden isim yapma ekinin olması gerektiği de görüşler arasındadır. Şimdi son seste görülen ve türeme sayılmaması gereken fiil tabanları üzerine getirilen bu eklerle ilgili tespitleri ele alalım.

Banguoğlu (2007, s. 628) bu ekin -gA- fiilden fiil yapma ekinden (-gA > -A-) geldiğini ileri sürse de Hacıeminoğlu *dol-/dola-*, *bul-/bula-* gibi örneklerde anlam farkı yaratan bir unsurun olduğuna dikkat çekerek bu görüşe karşı çıkmıştır (Hacıeminoğlu, 1991, s. 103). Korkmaz (2003, s. 124) bu ekin -g fiilden isim yapma eki ile -A isimden fiil yapan ekin kaynaşması ile oluştuğunu savunur (*tol-ıg-a-> tolga-> dola-*). Bizce sıralanan görüşler içinde en kabul edilebilir görüş de budur. -A-/KA; -I-/KI-fiilden fiil yapma ekleri kök fiilin anlamını pekiştiren ya da onlara süreklilik anlamı katan eklerdir (Güngördü, 2009, s. 36). Çağdaş Türk lehçelerinde görülen eşgörevli eklerle bakıldığında (-AIA-², -mAIA-, -IA-³, -GIçIA-, -GIIA-) bunların hepsinin bir

¹ KVK yapısında olan veya bu yapı içerisindeki farklı kök unsurlar “(K)VK, KV(K), (K)V(K)”. Birincil ve ikincil kök biçimbirimler için bk. N. A. Baskakov (2006). Türk Dillerinin Tarihi-Tipolojik Sesbilimi. İstanbul: Multilingual Yayınları.

² Ekin birleşik bir ek olduğu ve ikinci unsurunun +IA- isimden fiil yapma eki olduğu tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Korkmaz (2003, s. 124) ekin ilk unsurunun *it-egle- > itele- biçiminde fiilden isim türeten -g ekinin düşmesi ve geride kalan bağlantı ünlüsünün +IA- ekiyle birleşip kaynaşmasından oluştuğunu düşünür. Hacıeminoğlu (1991, s. 104) ise ekteki ilk unsurun -A zarf-fiil eki ya da -Ag fiilden isim yapma eki olduğunu savunur.

³ Öztürk bu eki isimden fiil yapma eki ile bir ve aynı kabul eder (Öztürk, 1997, s. 77). Ekin eklendiği fiile pekiştirme ve tekrarlanma anlamı kattığı düşünüldüğünde ekin yukarıda sayılan eş görevdeki eklerle münasebeti gereği +IA- eki ile ilişkisi ortaya çıkar. Sağlam (2014, s. 182) da bu görüşten hareketle aynı görevde kullanılan -mAIA-, -AIA-, -GIIA-

fiilden isim yapma eki ile bir isimden fiil yapma ekinin kaynaşması sonucu oluştuğu görülür. Nitekim anlamı pekiştirme ve süreklilik görevleri de bu birleşik yapının bir sonucu olmalıdır (Sağlam, 2014, s. 179). Aşağıda bu tür eklerle pekiştirilen fiil örneklerinin çeşitli lehçelerdeki şekilleri görülmektedir:

{-A-/-GA-}

Trkm. {-A-} ora- ‘bir şeyin dışına dolanmak’, sıpa- ‘sıvazlamak’ (Delice, 2010, s. 45), Öz. {-A-/-GA-} bura- ‘burmak’, sora- ‘sormak’, tütä- ‘tütmek’ (ÇTYD-2, s. 61), çäyqa- ‘çalkalamak, yıkamak’, sürkä-/süykä- ‘sürtmek, ovuşturmak’, qozga- ‘harekete getirmek, tekrar peyda etmek’ (Öztürk, 2007: 307), Uyg. {-A-/-GA-} bura- ‘burmak’, küy(ü)şe- ‘dili tutulmak’, ora- ‘biçmek, tırpanlamak’ (ÇTYD-2, s. 129), çayka- ‘yıkamak’, sürke- ‘seğirtmek, ovuşturmak’, minge-ş- ‘terkisine binmek’ (Öztürk, 1994, s. 47), Tat. {-A-/-gA-} tıke- ‘göz dikmek’, üte- ‘yerine getirmek, ödemek’, töte- ‘dumanlanmak’ (Ganiyev, 2013, s. 161), çayka- ‘çalkalamak’, bolga- (Ganiyev, 2013, s. 159), Kzk. {-A-/-gA-} qura- ‘birleştirmek’, bite- ‘iyica kapamak’, sıqa- ‘sıkarak doldurmak’ (Tamir, 2007, s. 450), tolga- ‘sallayarak çevirmek, döndürmek’ (Baykoca, 2007, s. 97), Kırg. {-A-/-O-} bura- ‘koklamak, kokmak’, sura- ‘sormak’, tüzö- ‘düzelme’ (Çengel, 2005: 151), Nog. {-A-/-GA-} bura- ‘vidalamak, burarak sıkıştırmak’, küle- ‘gülme’, ölşe- ‘ölçmek’ (ÇTYD-3, s. 321), kurga- ‘kurumak’, kozga- ‘bir şeyi hareket ettirmek, uyandırmak, coşturmak’ (Akbaba, 2007, s. 633), Kır.-Tat. {-A-} bura- ‘döndürmek, çevirmek’, ite- ‘itmek’, tüte- ‘tütmek’ (ÇTYD-3, s. 383), Kkp. {-A-/-GA-} ölşe- ‘ölçmek’, sora- ‘sormak’, tüte- ‘tütmek’ (ÇTYD-3, s. 447), şayka- ‘kıyılatmak’, minge(s)- ‘birinin diğeri üzerine abanması, at vs.’ye binenin arkasına oturmak’, tarka- ‘dağılmak, parçalamak’ (Uygur, 2010, s. 112), Kmk. {-A-/-GA-} ölçe- ‘ölçmek’, küle- ‘gülme’, sora- ‘sormak’ (ÇTYD-3, s. 506), çayka- ‘sallamak, çalkalamak’, tirke- ‘takmak, monte etmek’, bürke- ‘bürümek, kaplamak’ (Pekacar, 2007, s. 975), Alt. {-GA-} talga- ‘cinleri başına toplanmak’, tarka- ‘dağılmak, saçılmak, ayrılmak’, terge- ‘toplamak’ (Dilek, 2007, s. 1032), Hks. {-A-/-gA-/-ha-} tara- ‘dağılmak, ayrılmak’ (Arıkoğlu, 2007, s. 1102), pürge- ‘çevrelemek, örtmek, kapatmak’, çayha- ‘sallamak’ (Arıkoğlu, 2007, s. 1102), Tuv. (A) dıra- ‘taramak’, kıza- ‘dar yere sokmak, sıkıştırmak’, köve- ‘gömmek’ (Arıkoğlu, 2007, s. 1176).

vb. eklerinde +IA- ekinin doğrudan doğruya fiile değil bir hareket ismine geldiğini vurgulayarak bu ekte de +IA-’dan önce fiili isme dönüştürecek -g, -gI, -gU gibi bir ek olmalıdır görüşünü savunmaktadır.

{-I/-GI-}

T.T. {-I/-U-} bürü-, kazı- kürü-, sancı- (Kartallıoğlu, Yıldırım, 2007a, s. 48), Gag. {-I/-U-} kazı-, kürü-, sancı- (Dilek, 1997, s. 87), Az. {-I/-U-} kürü- ‘kürekle temizlemek, küremek’, ğazı- ‘kazımak, çukur açmak’ (Kartallıoğlu, Yıldırım, 2007b, s. 192), Öz. {-I/-GI-} qazi- ‘kazmak’, qızı- ‘kızmak’, singi- ‘sinmek, özleşmek’ (ÇTYD-2, s. 61), sâlkı- ‘salınmak’, sızgı- ‘sızmak’ (Coşkun, 2000, s. 67), Uyg. {-I/-U-/-GI } qızı- ‘kızmak, kor haline gelmek’, sançı- ‘delmek, saplamak’, şülü- ‘soymak, yüzmek’ (ÇTYD-2, s. 130), bulgi- ‘bulamak’ (KTLS, s. 83), Tat. {-GI-} sîlki- ‘silkelemek’, urgı- ‘vurmak’ (Ganiyev, 2013: 159), Kırg. {-I/-U-} arı- ‘zayıf düşmek’, ay(ı)rı- ‘ayırmaq’, culku- ‘çekmek, yolmak’ (Kadırova, 2012, s. 52), Nog. {-I-} azı- ‘azmak’, koki- ‘kokmak’, teri- ‘derlemek, toplamak’ (ÇTYD-3, s. 321), Alt. {-I/-U-} bıçı- ‘kesmek, biçmek’, bölü- ‘bölmek’, silki- ‘silkmek’ (ÇTYD-4, s. 60), Hks. {-I-} sarı- ‘sarmak’, tarı- ‘ekin ekmek’ (Arıkoğlu, 2007, s. 1102), Tuv. {-I/-U-} kezi- ‘gezmek’, körü- ‘görmek’, alı- ‘almak’, örü- ‘örmek’ (ÇTYD-4, s. 220).

Fiillerin dışında birincil kök biçimibirim şeklindeki isim tabanlı sözcüklerin son sesine getirilen ünlülerin de türeme olup olmadığı konusu yine şüpheyile bakılması gereken bir durumdur. Çünkü son seste türediği sanılan ünlü unsurun tıpkı fiil köklerinde olduğu gibi bir ek kalıntısı veya daha başka sebeplerle sözcüğe eklenmiş bir unsur olabileceği unutulmamalıdır. Bu noktada aşağıda verilen örnekler kök şeklindeki isimlerin sonlarına getirilen ünlülerin bir türeme ünlüsü olmadığını aksine bir ek veya bir sözcüğün kalıntısı olduğunu ispatlar niteliktedir.

AT. *tāy*⁴ (TDBUÜ, s. 175) şeklinde tasarlanmış olan ve ünlü uzunluğundan ötürü son sesinde “ı” ünlüsünün türediği söylenen “dayı” sözcüğünün oluşum şekli incelendiğinde bu sözcüğün son sesindeki “ı” ünlüsünün bir türeme olmadığı, hatta ilk etapta *tāy* sözcüğünün tek başına dayı sözcüğünü karşılamadığı görülür.

Bilindiği üzere Eski Türkçede “ka” ve DLT’te geçen “kı” sözcükleri “akraba, hısım, arkadaş, dost, birader” anlamlarını üstlenmiştir (Buran, 2008, s. 160; DLT, s. 65). Tıpkı bu sözcükler gibi “*tāy/tā*” sözcüğü de anne tarafından akrabalık bildiren bir sözcüktür Kırg. *tay* ata (annenin babası, dede), *tay* ene (annenin annesi, nine), *tay* ece (annenin kız kardeşi, teyze); Yak. *tāy* ağas/*tāy* eciy (anne cihetinden büyük kadın akraba); Oyr. *taay* ada/*taayda* (anne tarafından dede) (Tekin, 2005, s. 211).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*, Moskova, 1980, s. 127-128.

Tekin “teyze” sözcüğünün AT. *tāy+eçe,ece,eze+si* (annenin kız kardeşi veya ablası) şeklinde oluştuğunu savunarak bu iki sözcüğün zamanla birleşip *tayaze*, *tayıza* gibi şekillere büründüğünü oradan da *teyze* olduğunu belirtir (Tekin, 2005, s. 211). Son sesinde uzun ünlüden dolayı bir “ı” veya “a” ünlüsünün türediği söylenen *tāyı/tāğa* “dayı” sözcüğüne bakılacak olursa *dayı* sözcüğünün de tıpkı *teyze* sözcüğündeki gibi AT. *tā/tāy+ağa+y+ı* > *tāğayı* > *tağay* > *tağa/tayı/day* iki ayrı sözcüğün birleşmesinden oluştuğu ve son sesteki ı veya a ünlüsünün de ikinci birleşen sözcüğe ait bir unsur veya sondaki iyelik unsuruna ait olduğu görülmektedir.

AT. *tīz*⁵ (TDBUÜ, s. 183) şeklinde tasarlanmış olan ve ünlü uzunluğundan ötürü son sesinde “e” ünlüsünün türediği “AT. *tīz* > Kkp. *dize*; Kzk., Kırg. *tize*” söylenen “*diz*” sözcüğüne bakıldığında ise bu sözcüğün son sesindeki “e” ünlüsünün bir türeme olmadığı ve eklendiği kavramı genişleten bağımsız bir ek veya bu anlamda kullanılmış olan başka bir ekin kalıntısı olduğu görülür. Bu konuda Sevortyan (1980, s. 337) hazırlamış olduğu etimolojik sözlüğünde “*tiz*” sözcüğünün çeşitli lehçelerdeki görünümüne ve anlam ilgisine bağlı olarak sözcüğün +A, +AK, +KA ,+KAK *vb.* gibi eklerle genişletildiğini belirtir. Aşağıdaki örnekler bakıldığında *tīz* “*diz*” sözcüğünün birçok farklı ekle genişletilerek aynı anlamlara gelecek şekilde kullanıldığı görülür.

AT. *tīz* > Hıç. *tīz*; Trkm. *dīz*; TT., Az. *diz*, Gag. *diz*; Y. Uyg. *tiz*; Özb. *tize*; Bşk. *tez*; Kar. *tiz/tüz*; Kkp. *dize*; Kzk. *tize*; Kırg. *tize*; Krç-Blk. *tiz*; Kum. *tiz*; Nog. *tiz*; Tat. *tiz*; Kır. Tat. *tiz*; Kız. *tıcak*; Sal. *tuzu, tizü*; S. Uyg. *diz*; Hak. *tāzek*; Oyr. *tize*; Tuv. *diskek*; Tof. *tiskek*; Yak. *tuhex* “*diz*” (TDBUÜ s. 183; KTLS, 1991, s. 178-179; Baskakov, 1958, s. 172; Koç ve Doğan, 2004, s. 112–113; Başdaş ve Kutlu, 2004, s. 36; Eker, 1998, s. 206; Baskakov *vd.*, 1974, s. 193-194-525; ADES, s. 1447; Tekin *vd.*, 1995, s. 157; Choi, 1992, s. 198-200; Sevortyan, 1980, s. 337).

Bu durum da “*tīz*” sözcüğünün sonunda türediği düşünülen “e”nin bir türeme ses değil bir ek olduğunu kanıtlar niteliktedir. Burada kullanılmış olan +A eki bağımsız bir ek de olabilir; +AK, +KA ,+KAK eklerinin sonradan “g”ye dönüşen şekillerindeki “g” ünsüzünün düşmesiyle oluşan bir ek kalıntısı da olabilir *tizkek* > *tizgek/tizgeg* > *tizek/tizge* > *tizeg/tizge* > *tize*.

Ayrıca burada “*tiz*” sözcüğünden eklerle geliştirilen yapı aslında öncesinde farklı anlamlara gelen bazı sözcüklerin örneğin *tī(r,s,z)+gek* (*dirsek*) sözcüğünün anlam ilgisi

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*, Moskova, 1980, s. 336-337.

bakımından yine “tiz” sözcüğüyle paralel gitmesi ve sonrasında tize yapısına kadar inerek aynı anlamdaki “tiz” sözcüğüyle bir sayılmasına neden olmuştur. Hatta Poppe ve Ramstedt gibi bazı dilciler de bu anlam ilgisini yani “tiz” ile “tırsgek” arasındaki ilgiyi Moğolcadaki tür-ei (dirsek) sözcüğüyle karşılaştırmıştır (Sevortyan, 1980, s. 337).

AT.’de birincil uzun ünlülünün kısalmasıyla son seste ünlü türediği söylenen unsurlardan biri de AT.’de birincil uzun ünlülü olarak tasarlanmış olan sayı sözcükleridir.

AT. *bīr* > Çuv. *pīrre*; Hot. biri “bir” (TDBUÜ, s. 157-183; Ceylan, 1997, s. 171).

AT. *ūç* > Çuv. *viši*; Hot. üçü “üç” (TDBUÜ, s. 112-157).

AT. *bēš* > Hot. beşi “beş” (TDBUÜ, s. 157).

AT. *ōn* > Çuv. *vun/vunī* “on” (TDBUÜ, s. 177; Ceylan, 1997, s. 175; Bayram, 2007, s. 60).

AT. *tōrt* > Çuv. *tīvatī* “dört” (TDBUÜ, s. 156-157).

Tekin “bir, üç, dört, beş, on” sözcüklerinin son sesindeki ünlülerin birincil uzun ünlülerin kısalmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir ünlü türemesi olduğunu düşünmektedir (TDBUÜ, s. 156-157). Fakat son seste görülen bu ünlülerin de türeme olmadığı açıktır. Çünkü yine AT.’de birincil ünlü uzunluğuyla tasarlanmış olan AT. *(ī)ēki* “iki” ve AT. *y(ī)ēti* “yedi” sayılarına bakacak olursak bu sözcüklerdeki son seste yer alan ünlülerin köke ait bir unsur olarak kabul edildiği görülür. Fakat bu sözcüklerin kök hâli *(ī)ēk* “iki” ve *y(ī)ēt* “yedi” olmalıdır. Çuvaş Türkçesindeki *(ī)ēk* > *ik/iki* “iki” ve *y(ī)ēt* > *şiç/şiçi* “yedi” örnekleri bunun kanıtıdır.⁶ O zaman bu “iki ve yedi” sayılarındaki son seste yer alan *i* ünlüsünün de uzun ünlünün kısalmasıyla türeyen bir unsur olması gerekmektedir. Fakat bu sayıların AT’de tasarlanan şekillerine bile bakıldığında son seslerindeki “i” türemesinin birincil ünlü uzunluğunu korunduğu hâlde var olması son sesteki “i”

⁶ Çuvaş Türkçesindeki kısa biçimli sayılar arasında yer alan *ik/iki* “iki” ve *şiç/şiçi* “yedi” örneklerindeki *iki* ve *şiçi* şekilleri aslında uzun biçimlerin kısalmış şekilleri olmalıdır. Çünkü uzun biçimli sayıların oluşum şekline bakılırsa bu sistemin öncelikle ünsüz ikizleşmesine bağlı olduğu görülür. Yani *ik* ve *şiçi* şekilleri kesinlikle *ikk* ve *şiççi* şekillerinin sonradan ünsüz tekleşmesine uğrayarak kısalmış hâlleri olmalıdır. Çünkü bunların kök hâli belirttiğimiz gibi *(ī)ēk* “iki” ve *y(ī)ēt* “yedi”den gelişen “*ik* ve *şiç*”tir. Ayrıca bu değişikliğe uğrayan sayılar artık uzun biçimde karşılanan durumların ifadesinden sıyrılarak sadece kısa biçimli sayıların karşılayabildiği (sıfat anlatımını) üstlenir hâle gelir.

ünlüsünün böyle bir yolla ortaya çıkmadığının delilidir. AT'deki bu yapı Orhun Yazıtlarında yīti “yedi” Yenisey Yazıtlarında īki “iki” şeklinde karşımıza çıkmaktadır (TDBUÜ, s. 149). Bu yüzden Tekin'in savunduğu görüşün doğru olabilmesi için buradaki muhtemel şeklin ünlü uzunluğunu yitirmiş ve son sesinde “i” ünlüsünü barındıran “yiti” ve “iki” şekillerinin olması gerekmektedir.

Ayrıca sayıların sonundaki bu “i/e/ī” ünlülerinin türeme olmadığının bir başka kanıtı ise kök üzerine gelerek farklı bir morfo-semantic yapı kazanmalarıdır. Bu durum yine en güzel şekilde Çuvaş Türkçesindeki asıl sayıların kısa ⁷ ve uzun ⁸ iki farklı biçimde kullanılıyor olmalarıyla izah edilebilir. Çuvaş Türkçesinde sayı adlarının kısa biçimleri sayı grubu ve sıfat tamlaması şeklinde sayı ifadeleri oluştururken, asıl sayı sıfatı olarak bir kelimeyi nitelerken, üleştirme sayı sıfatları oluştururken, topluluk sayı sıfatları kullanılmaktayken; sayı adlarının uzun biçimleri ise sayı adlarının ismi olarak, sıra sayı sıfatlarının oluşturulmasında ve kesir sayı sıfatlarında parça adını belirtirken kullanılmaktadır (Durmuş, 2009, s. 201; Yılmaz, 2002, s. 53). Bu durum da sondaki ünlünün bir türeme olmaktan çok görevli bir unsur yani ek olması gerektiğini gözler önüne sermektedir. Sayıların kök biçimleri üzerine getirilerek farklı durumları anlatan eklerin (özellikle sıra sayı sıfatı anlatan eklerin IncI, AgU, Gu vb.) kökeni üzerinde duran birçok araştırmacı sayıların kök biçimi üzerine getirilen eklere değinirken kök biçim üzerinde yer alan ve ilk etapta bir ünlü türemesi gibi algılanan ünlülerin ek durumundaki unsurlar olduğuna değinirler.⁹

4. Sondaki çift ünsüzün giderilmesi durumu: Türkçe sözcüklerde görülen son sesteki ünlü türemelerinin sebeplerinden biri de son sesteki ünsüz çiftleri olarak gösterilmiştir. Bilindiği üzere Türkçe sonda bulunabilen bazı ünsüz çiftlerinin (lç, lk, lç, lp, lt; nç, nk, nç, nt; rç, rk, rç, rp, rs, rt; st, şt, yt)¹⁰ dışındaki bütün ünsüz çiftlerine karşı olan bir dildir. Son sesteki ünlü türemelerinin temelinde de diğer ses olaylarında olduğu gibi, dilin kendine uymayan durumlara

⁷ (pīr “bir”, ikī, ik “iki”, višī, viš “üç”, tīvatī, tīvat “dört”, pīlīk “beş”, ultī, ult “altı”, śīçī, śīç “yedi”, sakīr “sekiz”, tīhīr “dokuz”, vunī, vun “on”).

⁸ (pīrre “bir”, ikkī “iki”, viššī “üç”, tīvatī “dört”, pīllīk “beş”, ulttī “altı”, śīççī “yedi”, sakkīr “sekiz”, tīhhīr “dokuz”, vunnī “on”).

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk., B. A. Serebrenikov ve N. Z. Gadjieva, Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri (Çev.: Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner). Ankara: TDK. Yay., 2011, s. 116-122.

Choi, Han-Woo, Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi. Ankara: TDK. Yay., 2010, s. 207-208.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk., Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yay., s. 67-68.

verdiği tepki ve onları kendine benzetme çabası yatmaktadır. Fakat bu durum daha çok alıntı sözcüklerdeki Türkçenin yapısına uygun olmayan ünsüz çiftlerinin giderilmesi noktasında geçerlidir Kırğ. apı < Ar. nefis “nefis”, Kırğ. ışkı < Ar. ‘ışk “aşk”; Kkp., Trkm. servi < Far. serv. “servi”; Kırğ. acı < Ar. hacc “hac”, Kırğ. akı < Ar. hakk “hak” STA. ustolba < Rus. stolb “direk, sütun”; Kırğ. ali (<Ar. hâl) “hâl” (Alkaya, 2008, s. 144; Sağol Yüksekaya, 2010, s. 92-94; Başdaş, 2008, s. 207).

Genellikle alınma sözcüklerdeki ünsüz çiftlerinin önüne geçilmesi için gerçekleştirilen bu durum Türkçe sözcüklerde yer alabilecek olan ünsüz çiftleri arasında da görülür *Türk* > Bşk., Tat. *Törek*, *börk* > Tat. *bürük* “börk”; ET. *alp* > Kzk. *alıp* “dev”; Tat. *alıp* “alp, kahraman”; AT. *börç* > Bşk. *burıs*; Kzk. *borış*; Kkp. *borış*; Nog. *borış*; Tat. *burıç* “borç”; ET. *kırk* > Kkp. *kırık*; Kzk. *kırık*; Tat. *kırık* “kırk”; AK. *tinç* > Bşk. *tinıs*; Kzk. *tinış*; Kkp. *tinış*; Nog. *tinış*; Tat. *tinuç* “rahat, sakin” (TDBUÜ, s. 177; Tekin, 2003, s. 247-249; Gabain, 2003, s. 260-280; Choi, 1992, s. 109; KTLS, 1991, s. 86; Eker, 1998, s. 203; Koç ve Doğan, 2004, s. 112-113; Uygur, 2001, s. 3-7; Öner, 1998, s. 12; Yalçın, 2013, s. 277). Türkçede sadece sonda bulunabilen sayılı ünsüz çiftleri arasında bile ünlü türemelerinin görülüyor olması Türkçenin ünsüz çiftlerine nerede bulunursa bulunsun bir tepkisi olarak nitelendirilebilir. Fakat bu sözcüklere (*Türk* > *Törek*, *börk* > *bürük* “börk”) bakıldığında ünlü türemesinin son seste değil ünsüz çiftleri arasında olduğu görülür. Çift ünsüzlerden ötürü son seslerinde ünlü türediği söylenen Türkçe sözcüklere bakıldığında ise bu sözcüklerin tamamında Türkçenin fonetik sistemine aykırı hiçbir sesin olmaması bu tür sözcüklerdeki ünlü türemesinin sorgulanması gerektiği gerçeğini ön plana çıkarır. Öyle ki, AT. *sānç*- > Doğu T. *sançı*- “saplamak”; ölç- > Trkm. ölç- “ölçmek” (TDBUÜ, s. 157; Tekin vd., 1995, s. 502) gibi son seslerinde çift ünsüz barındıran sözcüklerin son seslerindeki ünlünün bir türeme değil bir ek olduğu yukarıda anlatılmıştır.

Bunların dışında ünlü uzunluğunun kısılmasından veya son seslerindeki çift ünsüzden dolayı son seslerinde ünlü türediği düşünülen “*yürt*” (AT. *yürt* > Gag. *yrta* “yurt”) ve *kēnç*” (AT. > Kırğ. *kence* “genç”) (TDBUÜ, s. 180-181; Özkan, 1996, s. 66; Yudahin, 1998, s. 437) sözcüklerine bakılacak olursa yine son seslerinde Türkçenin fonetik sistemine aykırı hiçbir çift ünsüzün bulunmaması ve ünlü uzunluklarının kısılma sürecinde böyle bir türemenin olamayacağını yukarıdaki izahlarından ötürü buradaki türemelerin de kuvvetle muhtemel bir eke veyahut farklı bir dilden bulaşma örneğine ya da başka bir dile ödünç verip tekrar geri alma (reborrowing) olayına dayandığı düşünülebilir. Örneğin “kence” sözcüğü Moğolcada “yaşlı ana

babadan olan çocuk, zayıf çocuk” (Lessing, 2003, s. 724) anlamına gelmektedir. Ayrıca "yurt" sözcüğü ise tıpkı "kopuz" sözcüğünde olduğu gibi kopuz sözcüğünün önce Türkçeden Rusçaya geçmesi daha sonra ise bazı Türk lehçelerinin Rusçanın etkisiyle "kopuz" sözcüğünün Rusçadaki şekli olan "kopza"yı benimsemelerindeki gibi bir geri alıntılamayla "yurta" şekline dönüşmüş olabilir. Çünkü bu sözcüğün Rusçadaki karşılığı da "göçebe çadırı, çadır" anlamındadır (Mustafayev ve Şerbinin,1995, s. 1019).

5. Türediği düşünülen ünlünün kök heceye dâhil olma durumu: Bazı kaynaklarda ise sonda türediği söylenen ünlü, kök heceye ait bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Örneğin Starostin, Dybo ve Mudrak'ın hazırlamış olduğu Altay Dillerinin Etimolojik Sözlüğü "An Etymological Dictionary of Altaic Languages, 2003, Leiden-Boston" adlı eserde sonda ünlü türemesi olarak değerlendirilen birçok sözcüğün Proto Altaycada sonda ünlülü olarak tasarlandığı ve bu şekillerin madde başı olarak yani birincil kök biçimbirim olarak alındığı görülür AT. sör- "sormak" sözcüğü *sóra-; AT. yör- "tabir etmek" sözcüğü *döru-; AT. hār- "yorulmak" *p'ōra; AT. tāy "dayı" sözcüğü *tājV gibi (ADES, s. 483-1124-1310-1350). Fakat bu yaklaşım doğru değildir. Çünkü bu durum dilin çok eski gelişim devirlerinde tek heceli bir yapıya sahip olması gerektiği ilkesine ters düşmektedir. Öyle ki dillerin eski ve çağdaş şekilleri karşılaştırıldığında dildeki sözcüklerin başta vurguyu kendi üzerinde taşıyan tek heceli köklere (birincil kök biçimbirimlere) daha sonra ise eklemeli yapının gelişimiyle vurgunun son sese taşındığı gövde (ikincil kök biçimbirimlere) biçimine geliştiği görülür.

Baskakov (2006, s. 29), Türk dilinin ve lehçelerinin gelişim evrelerini inceleyerek Türkçenin birincil kök biçimbirimlerinin KVK yapısına dayalı olduğunu ve bunun dışında kalan tüm yapıların (KVKV, KVKVK, (K)VKVK vb.) da bu yapıdan (KVK) gelişmiş olduğunu vurgular ve bu gelişen yapıları ikincil kök biçimbirim sayar. Hatta Menges, bu durumun tam tersinin asla mümkün olamayacağını savunur ve Moğolcadaki köke (mavi, gök) biçimindeki yapıların Türkçe "kök" yapısından çok daha geç bir dönemde oluştuğunu belirtir (Baskakov, 2006, s. 99). Bu durum da kök dışındaki bütün unsurların ikincil olduğunu ve köke ait olamayacağını göstermektedir.

Sonuç

Türk dilinin çeşitli dönemlerinde ve lehçelerinde farklı sebeplere bağlı olarak ortaya çıktığı söylenen son sesteki ünlü türemelerine bakıldığında bu türemelere sebep olarak gösterilmiş olan birçok görüşün şüpheli yaklaşılması gereken görüşler olduğu açıktır.

Sondaki ünlülü şekillerin nedenini açıklamaya çalışan görüşler değerlendirildiğinde, bu yapıların sonundaki ünlülerin herhangi bir fonetik sebebe bağlı olmaksızın ortaya çıkan bir okutma ünlüsü olamayacağı; birincil uzun ünlü barındırmayan sözcüklerin son sesinde de çeşitli ünlülerin bulunuyor olması ve bazı sözcüklerin ilk seslerindeki ünlü uzunluğunu son seste ünlü türemesi meydana gelmesine rağmen koruyor olması dolayısıyla sonda ortaya çıkan ünlünün birincil uzun ünlülerin kısalmasına bağlanamayacağı; yine son sesinde ünlü türediği söylenen sözcüklere bakıldığında bu sözcüklerin genelinin Türkçenin fonetik sistemine aykırı hiçbir ünsüz çift taşıması ve bu tür durumlarda türemelerin en fazla iki ünsüz arasında gerçekleşiyor olması dolayısıyla bu ünlülü yapıların sondaki ünsüz çiftlerine de dayandırılmayacağı, ayrıca Türkçenin fonetik işleyişi göz önüne alındığında KVK dışında kalan yapıların birincil olmaması nedeniyle sondaki ünlülerin köke ait unsurlar olarak değerlendirilemeyeceği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda tek tek değerlendirilen ve kanaatimizce sondaki ünlü türemelerinin nedeni olamayacağını düşündüğümüz sebepler, sonda ortaya çıkan bu ünlülü yapıların isim veya fiil tabanlarına getirilmiş olan eklerin veya sözcük kalıntılarının izleri olma ihtimalini güçlü kılmıştır. Öyle ki, bu tür sözcüklerin eklerle veya sözcük kalıntılarıyla genişlemiş kökler olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Yani bir türemeden ziyade ek veya sözcük kalıntısının köke yapışıp kökle paralel ilerlemesi durumu düşünülmelidir (sor- sora-, yor-, yora- vb.). Ayrıca sondaki bu ünlülü yapıların dayandırılması gerektiğini düşündüğümüz bu baskın görüşle birlikte Türkçeye aynı dil ailesinden olan Moğolca, Mançu Tunguz vb. dillerle Türkçenin zaman içerisinde ilişki kurduğu farklı dillerden bulaşmaların da az da olsa belki bu ünlülü yapı arz eden sözcüklerden bazılarının nedeni olabileceği düşünülebilir.

Kısaltmalar

1. Eser Kısaltmaları

ADES.	: An Etymological Dictionary of Altaic Languages
ÇTYD-II	: Çağdaş Türk Yazı Dilleri II
ÇTYD-III	: Çağdaş Türk Yazı Dilleri III
ÇTYD-IV	: Çağdaş Türk Yazı Dilleri IV
DLT.	: Divanü Lûgat-it Türk
KTLS.	: Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

TDBUÜ. : Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler

2. Dil ve Lehçe Kısaltmaları

Alt.	: Altay Türkçesi
Ar.	: Arapça
AT.	: Ana Türkçe
Az.	: Azerbaycan Türkçesi
Bşk.	: Başkurt Türkçesi
Çuv.	: Çuvaş Türkçesi
ET.	: Eski Türkçe
Far.	: Farsça
Gag.	: Gagauz Türkçesi
Hks.	: Hakas Türkçesi
Hlç.	: Halaç Türkçesi
Hot.	: Hoten Ağzı
Kar.	: Karaim Türkçesi
Kır. Tat.	: Kırım Tatar Türkçesi
Kırg.	: Kırgız Türkçesi
Kız.	: Kızıl Ağzı
Kkp.	: Karakalpak Türkçesi
Kmk.	: Kumuk Türkçesi
Kpç.	: Kıpçak Türkçesi
Krç-Blk.	: Karaçay-Balkar Türkçesi
Kzk.	: Kazak Türkçesi
Nog.	: Nogay Türkçesi
Oyr.	: Oyrot Ağzı

Özb.	: Özbek Türkçesi
Rus.	: Rusça
STA.	: Sibirya Tatar Ağzı
Tat.	: Tatar Türkçesi
Trkm.	: Türkmen Türkçesi
Tof.	: Tofa Ağzı
TT.	: Türkiye Türkçesi
Tuv.	: Tuva Türkçesi
Uyg.	: Uygur Türkçesi
Y. Uyg.	: Yeni Uygur Türkçesi
Yak.	: Yakut Türkçesi

Kaynaklar

- Akbaba, D., E. (2007). Nogay Türkçesi. *Türk Lehçeleri grameri*. (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alkaya, E. (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*. Ankara: Turkish Studies Yayınları.
- Arıkoğlu, E. (2007). Hakas Türkçesi. *Türk Lehçeleri grameri*. (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arıkoğlu, E. ve Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, A. N. (1958). *Karakalpasko-Russkiy slovar*. (Redaktör: A. N. Baskakov). Moskova.
- Baskakov, A. N. (2006). *Türk dillerinin tarihi-tipolojik sesbilimi*. (çev. Kenan Koç ve Oktay Selim Karaca). İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Baskakov, A. N. ve diğerleri. (1974). *Karaimsko-Russko-Polskiy slovar*. Moskova.
- Başdaş, C. (2008). Kırgız Türkçesinde ünlü türemesi. *Turkish Studies* (Türkiye Dışındaki Türkler Dosyası), International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 3(7), 13, Fall 2008, www.turkishstudies.net, 200-209.

- Başdaş, C. ve Kutlu, A. (2004). *Kırgız Türkçesi grameri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- Baykoca, L. F. (2007). *Kuzey grubu Türk şivelerinin karşılaştırmalı yapım ekleri (Kazak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karaim Türkçesi)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlük*. Konya: Tablet Yayınları.
- Buran, A. (2008). Gakgo/Gakgoş kelimesinin kökeni ve anlamı. *Makaleler*. (ed. M. Dursun Erdem). (Yay. haz. Ercan Alkaya, Süleyman Kaan Yalçın, Murat Şengül). Turkish Studies Publication, Series V., 160-164.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk yazı dilleri-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2014). *Çağdaş Türk yazı dilleri-III*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Buran, A., Alkaya, E. ve Özeren, M. (2014). *Çağdaş Türk yazı dilleri-IV*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.
- Ceylan, E. (1997). *Çuvaşça çok zamanlı ses bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Choi, H. (1992). *Oğuz grubu Türk lehçelerinin karşılaştırmalı ses bilgisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Choi, H. W. (2010). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu Tunguzcanın karşılaştırmalı ses ve biçim bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre thirteenth-century Turkish*. London: Oxford University Press.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Delice, T., B. (2010). *Türkmen Türkçesinde fiil*. Yayımlanmamış doktora tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dilek, F. G. (2007). *Altay Türkçesi. Türk Lehçeleri grameri*. (Ed: Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Divanî Lûgat-it Türk dizini*. (1972). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Durmuş, O. (2009). *Çuvaşçanın şekil bilgisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, S. (1998). *Kıpçak grubu Türk lehçelerinin karşılaştırmalı ses bilgisi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Ergin, M. (1997). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gabain, A. V. (2003). *Eski Türkçenin grameri*. (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ganiyev, F. A. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesinde söz yapımı*. (çev. Murat Özşahin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güngördü, E. (2009). Türkçede -kA- pekiştirme eki. *TDAY-Belleten 2009-II*, s. 7-43.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). *Türk dilinde yapı bakımından fiiller*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kadırova, N. (2012). *Kırgız Türkçesi ile Altay Türkçesinde karşılaştırmalı fiil*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin ses bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü I*. (1991). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,
- Kartallıoğlu, Y. ve Yıldırım, H. (2007a). Türkiye Türkçesi. *Türk lehçeleri grameri*. (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. ve Yıldırım, H. (2007b). Azerbaycan Türkçesi. *Türk lehçeleri grameri*. (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). *Kırgız Türkçesi grameri ses ve şekil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2007). Kırgız Türkçesi. *Türk lehçeleri grameri*. (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, K. ve Doğan, O. (2004). *Kazak Türkçesi grameri*. (Redaktör: Ayabek Bayniyazov). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük 1 (A-N)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mustafayev, E. ve Şerbinin, B. G. (1995). *Büyük Rusça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi grameri (giriş-ses bilgisi- şekil bilgisi- cümle-sözlük-metin örnekleri)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (2007). *Özbek Türkçesi. Türk lehçeleri grameri. (ed. Ahmet Bican Ercilasun)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2007). *Kumuk Türkçesi. Türk lehçeleri grameri. (ed. Ahmet Bican Ercilasun)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağlam, B. (2014). *Çağdaş Türk lehçelerinde şekil bilgisi ortaklıkları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağol Yüksekaya, G. (2010). *Alıntı kelimelerde son türeme. Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 5/1 Winter, 90-104.*
- Serebrenikov B. A. ve Gadjeva N. Z. (2011). *Türk yazı dillerinin karşılaştırmalı tarihî grameri. (çev. Tefik Hacıyev ve Mustafa Öner)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sevortyan E. V. (1980). *Etimoloğičeskiy slovar Tyurkskih yazıkov*. Moskova.
- Starostin, S. A., Dybo, A. V., Mudrak, O. A. (2003). *An etymological dictionary of Altaic languages*. Leiden.
- Tamir, F. (2007). *Kazak Türkçesi. Türk lehçeleri grameri. (ed. Ahmet Bican Ercilasun)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi grameri. (Yay: Mehmet Ölmez)*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.

- Tekin, T. (2005b). Amca ve teyze kelimeleri hakkında. *Makaleler 3 (Çağdaş Türk dilleri)*. (haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir). Ankara: Grafiker Yayınları. 201-213.
- Tekin, T. ve diğerleri (1995). *Türkmençe Türkçe sözlük*. (Yay: Mehmet Ölmez). Ankara: Simurg Yayınları.
- Toparlı, R. ve diğerleri. (2003). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygur, C., V. (2010). *Karakalpak Türkçesi grameri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Yalçın, S., K. (2013). *Çağdaş Türk lehçelerinde ünlüler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, E. (2002). *Çuvaşça çok zamanlı morfoloji*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız sözlüğü, cilt I-II*. (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.